
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2013 (год. XXII), ISSN 2367-8585

СЪОБЩЕНИЯ

Даниела Константинова

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА РЕЧЕВИЯ ЕТИКЕТ В БЪЛГАРСКИЯ И СЛОВАШКИЯ ЕЗИК

Daniela Konstantinova

ABOUT SOME SPECIFICS OF SPEECH ETIQUETTE IN BULGARIAN AND SLOVAK

В статията се разглеждат някои специфични етикетни формули и особености на българския и словашкия речев етикет. Вниманието е насочено към начините за изразяване на поздрав, приветствия, обръщения, честитки, пожелания, и др., които са различни за носителите на двата езика и непознаването им би могло да доведе до нарушаване на национално-културната специфика на правилата за вежливост и речев етикет.

Ключови думи: речев етикет, етикетна формула, културни традиции, чуждоезиково обучение, български език, словашки език

The article examines some specific features in Bulgarian and Slovak speech etiquette. The focus is on etiquette formulas such as greetings, salutations, wishes, addressing people, but also formulas which express desire and request. Many examples in Bulgarian and Slovak are given. The stress is layed on some lexical and grammatical differences in both languages which play an important role in communication and can explain some national-cultural specificity and will be helpful in avoiding the violation of the rules of proper verbal behavior and speech etiquette.

Keywords: speech etiquette, etiquette formulas, cultural traditions, teaching foreign languages, Bulgarian, Slovak

Речевият етикет заема важно място в обучението по чужд език, защото националните особености на един език намират израз и в *етикетните формули*¹. Споделяме схващането на К. Цанков, че етикетните формули се основават върху социокултурни норми, които са отражение на определени типове поведение в обществото и са свързани с екстралингвистични понятия като възпитание, благоприличие, вежливост, човечност и др. Наред с това в тях са налице и аспекти, представляващи интерес за етнолингвистиката и народопсихологията, поради което именно по етикетните формули може да се съди и за черти от националния характер на един народ, свързани със специфични особености от историческото му развитие (Цанков 1994: 10).

Речевият етикет е национален и индивидуален. Много често той зависи от езиковите познания и компетентност на хората, затова смятаме, че заема важно място в обучението по чужд език. На някои етикетни формули се обръща внимание още в самото начало – първите уроци в учебниците по чужд език за начинаещи са свързани с представяне, запознаване, поздравяване. Така е и в учебните материали по словашки език². В повечето случаи обаче обучението по речев етикет приключва с първите няколко урока. Вероятно голяма част от методистите по чуждоезиково обучение смятат, че изучаването на останалите компоненти на речевия етикет (например етикетни формули за обръщение, титулуване, честитяване, изразяване на учтива молба и т.н.) не е от съществено значение за учебното съдържание и изцяло зависи от преценката на преподавателите и мотивацията на обучаваните (с каква цел изучават дадения език, в каква среда смятат да го ползват и др.).

В настоящата статия ще обърнем внимание върху няколко специфични лексикални (семантични) и граматични (мофологично-синтактични) особености на някои етикетни формули в българския и словашкия език. Смятаме, че при преподаване на речев етикет вниманието трябва да бъде насочвано върху тези особености, които са различни за чужденеца, изучаващ езика, и носителите на самия език.

Непознаването на различията може да доведе до неприятни ситуации и недоразумения. В това отношение много точна е констатацията на Хр. Панталеева, която смята, че когато човек не знае, може неволно да наруши нормите на добрия тон, при това без да е невъзпитан. По този повод тя цитира следната испанска пословица: „Там, където идеш, прави, каквото виждаш.” (Панталеева 1995: 25).

1. Етикетни формули за поздрав

Почти всеки първи урок в учебниците по чужд език за начинаещи започва с т. нар. основни, всекидневно употребявани поздрави. Освен за установяване на контакт, те дават и първоначална информация за ситуацията на общуване (официална, неофициална) и статуса на събеседниците (възраст, социално положение и др.). Във всеки език употребата на етикетните формули зависи от конкретната речева ситуация. Приемаме, че тя е съвкупност от пет компонента, всеки от които представлява точен отговор на един от петте конкретни въпроса: *как се говори, за какво, къде, с кого и с каква цел* (Стефанова 1997: 51).

Както в българския, така и в словашкия език при среща се употребяват етикетни формули *поздрави-приветствия*, които най-често представляват също пожелания за доброто протичане на денонощието (сутрин, вечер, нощ и др.). Повечето от тях са неутрални и шаблонизирани (както в голяма част от езиците). Също така във всеки език са налице и такива етикетни формули за поздрав, които вече са станали архаични, но заради интересната си образност и семантика могат да бъдат интересни за проучване (например българските *добра среща; добра стига; помози Бог* и др.).

В българския език в неофициална обстановка между познати или хора със статусно равенство най-често се употребява поздравът *здравей* (ед.ч.), *здравейте* (мн.ч.), а безличните *здрасти* и *привет* са смятани за разговорни, дори фамилиарни. Словашките еквиваленти на тези поздрави са *ahoj* (по-рядко в мн.ч. *ahojte*), *čau* (*čaute*)³, както и *servus*. В учебниците тази употреба най-често е показана чрез картинки, които показват статуса на комуникантите (висшестоящ – подчинен, по-възрастен – по-млад). В последно време обаче в

български поздравът *здравейте* се употребява и като официален. Л. Крумова-Цветкова отбелязва, че формата се използва като равносвойна на неутралните *добро утро, добър ден, добър вечер* при обръщение към един човек, а морфологично изразената учтивост за множествено число неутрализира фамилиарността ѝ (Крумова-Цветкова 2009: 156). Тази особеност на употребата на *здравейте* е отразена в словашкия разговорник на издателство LINGUEA, наречен “BULHARČINA. Konverzácia“, където е отбелязано:

Dobry deð. (dopoludnia, popoludní) – Добър ден!, Здравейте!; Ahoj. – Здравствуй! Здравей(те)! (BULHARČINA. Konverzácia 2010: 12).

Важно е да се наблегне върху това различие на цитираните поздравявания, защото много често българите, изучаващи словашки език, поздравяват с неофициалното *ahoj* дори хора с по-висок социален статус. Това е сериозно нарушаване на нормите на речевия етикет. Друг е въпросът, че българите, за разлика от словаците и други народи, са повече склонни към фамилиарност. Това най-фрапантно се проявява при говоренето на „ти“ и на „Вие“.

Следващите етикетни формули, при които има различия в българския и словашкия речев етикет, са **поздравите-пожелания** по различни поводи (макар че една голяма част от пожеланията в двата езика са неутрални и си приличат с тези в повечето езици: бълг. *Весела Коледа*, англ. *Merry Christmas*, слш. *Veselé Vianoce*; бълг. *Всичко най-хубаво*, англ. *All the best*, слш. *Všetko najlepšie* и др.).

Първата особеност на поздравите-пожелания в словашкия, която българите много често забравят, е, че граматичните форми на съответното прилагателно и съществително име, съдържащи се в пожеланието, са във винителен падеж (слш. Akuzatív), например: бълг. *добър апетит* – слш. *dobru chu'*; бълг. *лек път* – слш. *š'astnъ cestu*. Поздравът е част от цял израз, в който е изпуснат глаголт *желая (mi/ Vi) želám (prajem) (Ti / Vám)...*, което налага употребата на този падеж.

Друга, често пренебрегвана особеност е, че някои етикетни формули не се употребяват самостоятелно, а са част от въпросно-отговорни комплекси, например бълг. *Добре дошъл!* – *Добре*

заварил!; Христос воскресе – Во истина воскресе; слш. *Ako sa máš (máte)? – Ďakujem, výborne (dobre, zle); Nech sa páči – Ďakujem (pekne).*

При някои от етикетните формули-пожелания се наблюдават семантични различия, а съществуват и такива, които нямат точни съответствия в двата езика. Например словашкото неофициално, разговорно пожелание при раздяла *taj sa (krásne, pekne)*, буквално *имай се (хубаво, красиво)* звучи странно за българите. По същия начин някои български пожелания са необичайни, дори неразбираеми за словациите, например *на добър час* (при новоначиение); *за много години* (на Нова година); *да ви е сладко*⁴ (пожелание към хора, които се хранят, а не просто консумират сладкиши).

Интересни и уникални са българските *поздрави-честитки*. Както отбелязва Ив. Васева, думите ‘честит’ и ‘честитявам’ са характерна особеност на българския език, честитява се всичко, което създава радост и щастие за човека (Васева 2007: 10), като се започне от празници (Нова година, рождени, именни дни), та се стигне до нова дреха, материална придобивка, дори шеговитото *честита баня*. Позабравени и архаични са честитките при годеж (*честита китка*), раждане на нов член на семейството (*честита риза* за момче и *честити обуца (чехли)* за момиче). В словашкия език няма глагол ‘честитявам’, а честитяването (което е освен поздравяване и изразяване на съпричастност и щастие по определен повод) се предава с обобщаващи глаголи като *‘blahožela’ k’*, *‘gratulova’ k’*, *‘pozdravova’ k’*, със съществителното *‘pozdrav k’* или с прилагателното *‘št’astný’* и се посочва конкретният повод: *blahoželám k meninám; gratulujem k svadbe; pozdravujem k narodeninám; pozdrav k Veľkej noci; š’astný Nový Rok*. Напълно споделяме мнението на Ив. Васева, че честотата и поводите на използване на етикетните формули за поздравление и пожелание при различните етноси са твърде различни и българите, за разлика от народи, като руси, немци и др. (а и словаци – бел. моя, Д. К.), са по-склонни да си отправят пожелания и да си намират повече поводи за това (Васева 2007: 10). Вероятно честитките са особеност на националния характер на българина, често страдал от

недоимък, и поради тази причина превърнал повече неща в повод за радост, като създал повече думи и изрази за нейното изразяване.

2. Етикетни формули за обръщение и титулуване

Други етикетни формули, при които намираме различия в българския и словашкия език, са *обръщенията* и *титулуването*. Функцията на обръщението (назоваване, привличане на внимание, начало на общуване) и неговият характер изцяло зависят от комуникативната ситуация и социалния статус на комуникантите. Известно е, че колкото по-динамична е комуникацията, толкова повече обръщения се използват, и колкото по-нисък е стилът на общуване, толкова по-кратки са те (Шкваренинова 1994: 16). По принцип най-голямо разнообразие има в обръщенията в неофициална среда и между близки хора, но няма да се спираме на тях. Тук ще обрнем внимание само на етикетните формули за обръщение, които са свързани с официалната сфера общуване между непознати, както и между познати събеседници с разлика в обществената йерархия.

За обръщенията в повечето славянски езици е характерна употребата на звателни форми, а обща особеност на българския и словашкия език е изчезването на звателния падеж (слш. *Vokatív*). И в двата езика днес са се запазили малко звателни форми, които често се възприемат като архаични и стилистично маркирани: бълг. *човече, приятелю, Боже*, слш. *chlapče, synku, Vože, pane*. В българския все още се употребяват някои звателни форми, най-вече при неофициалните обръщения с лично име (*Иване, Петре, Мире, Росице*), както и формите *господине, госпожо, госпожице* при официално обръщение към непознат човек (в словашкия техните еквиваленти са в именителен падеж (слш. *Nominatív*) – *pán, pani, slečna*). На български, когато обръщенията към непознат са съчетани с фамилно име, се предпочитат следните форми: *господин (г-н) Иванов, госпожа (г-жа) Петрова* (допустимо е *госпожо Петрова*), *госпожице (г-це) Стоянова*, а на словашки се използват: *pán Kováč, pani Veselá, slečna Kučerová*. В тези случаи и в двата езика задължително се говори на 'Вие', защото употребата на *г-н* (слш. *pán*), *г-жо* (слш. *pani*) и *г-це* (слш. *slečna*) в съчетание с говорене на 'ти' би могла да

означава умишлено снижаване на статуса на събеседника, дори да се възприеме като иронична и подигравателна. Също иронично за българския език е обръщението, съдържащо думите *г-н*, *г-жа*, *г-це* и лично име. В словашкия (и в някои други славянски езици, например полски) подобни обръщения в официална среда и между познати събеседници са напълно допустими, но само ако са съпроводени с говорене на 'Вие'. Приема се, че така се изразяват както уважение и дистанцираност, така и известна степен на близост.

Друга особеност, върху която бихме искали да обърнем внимание при официалните обръщения, е титулуването. Титлите имат номинационна, информативна, но и оценъчно-престижна функция. Те назовават професионалните занимания и образователния статус на хората, но и техните призвания, постижения. Няма да бъде прекалено, ако кажем, че употребата на титли в България е имала своите традиции⁵, но днес те са позабравени, дори незаслужено се игнорират. На какво се дължи това речево поведение, е сложен въпрос, само ще отбележим, че сме напълно съгласни с М. Стефанова, която констатира, че в България върху диалога се отразява по-силно степента на близост между събеседниците, отколкото общественото им положение (Стефанова 1997: 48).

В Словакия, както и в повечето европейски държави, титулуването при обръщение е задължително. Изпускането на титлата е сериозно нарушаване на социалния престиж и нерядко може да бъде възприето като обидно. При титулуване задължително се употребяват думите *pán* и *pani*, а самата титла има словоформи за мъжки и за женски род. Например: *pán profesor*, *pani profesorka*, *pán vel'vyslanec*, *pani vel'vyslankyňa*, *pán riaditeľ*, *pani riaditeľka* и др. Според нормите на българския речев етикет при обръщение-титулуване се употребяват думите *г-н* и *г-жа* (и *г-жо*) и формата за мъжки род на съответната титла: *г-н професор* и *г-жа (г-жо) професор* и т.н. За мъжки род може да се срещне и звателна форма на думата, назоваваща титлата *г-н професоре*, *г-н председателю*, но това се смята за по-архаично и дори фамилиарно (вж. Цанков 1994: 26). У нас употребата на форми за женски род на титлите при обръщение, например *г-жо директорка (директорке)*, *г-жо посланичка*

(*посланичке*) е неправилна, дори може да се възприеме като подигравателна.

Задължително условие при титулуването и в българския, и в словашкия език е говоренето на ‘Вие’. По принцип ситуациите, в които при българи и словаци е прието да се говори на ‘Вие’, са еднакви, друг е въпросът, че в България, както стана дума, по най-различни причини говоренето на ‘ти’ се разпростира все повече и буквално завзема и официалната сфера на общуване⁶. Интересно е, че и българи, и словаци допускат няколко общи граматични грешки при говорене на ‘Вие’. Те са в съгласуването – еднакво и за двата езика. Затова ще припомним, че при говорене на ‘Вие’ се използват формите за 2. лице множествено число, а ако се употребяват причастия, завършващи на *-л, -ла* (слш. *-l, -la*) те имат форми за множествено число, докато прилагателните, числителните и страдателните причастия, завършващи на *-т, -та* и *-н, -на* (слш. *-n, -ná* а *-t, tá*) запазват формата си за единствено число. Например:

бълг. *Били сте болен. Бяхте приета като първа. Винаги сте очаквана;*

слш. *Boli ste chorý. Boli ste prijatá ako prvá. Ste vždy vítaná.*

3. Етикетни формули за изразяване на желание и молба

Последното, на което бихме искали да се спрем, са етикетните формули за изразяване на желание и молба. В граматично отношение при тях няма съществени различия в българския и словашкия. В двата езика желание и молба се изразяват чрез глаголните категории наклонение и време (много по-рядко вид и залог). Използват се изявителното (слш. *Indikatív*), повелително (слш. *Imperatív*) и условно (слш. *Kondicionál*) наклонение. Прави впечатление, че в словациите употребяват формите за условно наклонение (не само в официална среда) много по-често. Споделяме схващането на Хр. Панталеева, че условното наклонение смекчава изказването и чрез него като израз на вежливост говорещият представя изпълнението на някое свое желание, пожелание, подбуда и препоръка като зависимо от волята на слушащия (Панталеева 2995: 98). Освен това условното наклонение подчертава и дистанцията между събеседниците си,

например за сравнение: *Искам тази книга* (слш. *Chcem tú knihu*) и *Бих искал тази книга* (слш. *Chcel by som tú knihu*). В български условното наклонение е възприето за изразяване на учтивост, но неговите форми не се използват така често. Българинът е директен и пряк (което не означава невъзпитан), затова, когато иска или моли за нещо, е по-склонен да ползва изявително наклонение. Много често за учтиво изразяване на желание в езика ни се употребяват глаголни форми в бъдеще време във въпросителни изречения: *Ще ми дадеш ли тази книга? Ще затвориш ли прозореца?* На словашки такова искане би звучало грубо, затова освен въпросителната форма е препоръчителна и употребата на условно наклонение: *Dali by ste mi tú knihu? Zatvorili by ste okno?*

Изразяването на желание и молба може да става и с лексикални средства, например с различни форми на глаголите *мога*, *моля*, слш. 'môc', 'prosi' и изразите *ще бъдете ли така добър (любезен), бихте ли могли да*, слш. *boli by ste taký dobrý (láskavý), mohli by ste* и др. На българите, изучаващи словашки, прави впечатление, че словаците много често употребяват думата *prosim* – 1. лице, единствено число, сегашно време на глагола 'моля', а в някои ситуации този глагол е синоним на глагола 'желая'. Трябва да се обърща специално внимание на това, защото в идентична ситуация българинът е склонен да употреби глагола *chciek* ('искам'), което на словашки звучи грубо. Например следната ситуация в кафене: *Čo si prosíte (prajete)* 'какво желаете' – *Chcem kávu* 'искам кафе', вместо *Prajem si (prosim si) kávu* 'желая кафе'. Необичайно за словаците, а и за други чужденци, звучат българските изрази *какво обичате* и *ако обичате*, в които глаголят 'обичам' е претърпял семантична трансформация и не се употребява в първоначалното си значение, а има смисъл 'искам, желая, угодно ми е'.

Това са накратко някои от особеностите на тези видове етикетни формули в българския и словашкия език. Сигурни сме, че могат да се открият и други специфики, макар че като цяло да няма съществени разминавания в културните и речеви традиции на българи и словаци.

БЕЛЕЖКИ

¹ Изрази и реплики, които са се установили, дори шаблонизирали се и се употребяват в определени ситуации (когато поздравяваме, пожелаваме нещо, изразяваме молба, поднасяме извинения, съболезнования и под.).

² Dratva, T., V. Buznová. *Slovenčina pre cudzincov*, 4. vydanie, Bratislava: SPN, 2007;

– Kamenárová, R. a kolektív. *Križom Krážom. Slovenčina A1*, Bratislava: SAS UK, 2007;

– Zebegneyová, A., A. Puzderová, B. Baková. *Hovorme spolu po slovensky A, Slovenčina ako cudzí jazyk*, Bratislava: Univerzita Komenského, Centrum ďalšieho vzdelávania, 2007.

³ Освен като поздрав при среща *Ahoj!* и *Čau!* се употребяват и при разделяне, сбогуване.

⁴ На български има и архаичен вариант *Сладки залци!*

⁵ Все още има стари сгради и жилищни кооперации, където могат да се видят табели като „Семейство инж. Георгиеви“, „Семейство доктор Александрови“ и т.н.

⁶ В редица езици има различни начини да се засвидетелства уважение към събеседника. В полски например освен говорене на ‘Вие’ има официални ситуации, в които към събеседника се обръщат с формите за 3. лице единствено число. Също преди доста време в чешки и словашки е съществувало така нареченото оникание (слш. oníkanie) – *на събеседника да се говори в 3. лице множествено число*. Днес тези форми се срещат рядко, предимно в изолирани региони или когато адресатът е много възрастен).

ЛИТЕРАТУРА

Васева 2007: Васева, Ив. *Национално-културна специфика на вербалното комуникативно поведение на българи и руси при поздрав, пожелания и честитяване*. //Съпоставително езиковедие, № 1, с. 5–12.

Кримова-Цветкова 2009: Кримова-Цветкова, Л. *Поздравите като част от българския речев етикет и лексикографското им отразяване*. В: *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe*. Bratislava: SUJS.

Панталеева 1994: Пантелеева, Хр. *Грамматика на вежливата реч*. София: Наука и изкуство.

Стефанова 1997: Стефанова, М. *Познаваме ли българския речев етикет*. София:

Цанков 1994: Цанков, К. *Социолингвистика и речев етикет*. Велико Търново: Знак 94.

Шкваренинова 2004: Škvareninová, O. *Rečová komunikácia*. Bratislava: SPN.

BULHARÈINA. Konverzácia 2010: BULHARÈINA. *Konverzácia*. Bratislava: LINGUEA.

Vaseva 2007: Vaseva, Iv. Natsionalno-kulturna spetsifika na verbalното komunikativno povedenie na balgari i rusi pri pozdravi, pozhelaniya i cheshtiyavane. //Sapostavitelno ezikoznanie, №1, s. 5–12.

Krumova-Tsvetkova 2009: Krumova-Tsvetkova, L. Pozdravite kato chast ot balgarskiya rechev etiket i leksikografskoto im otrazyavane. V: Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe. Bratislava: SUJS.

Panteleeva 1994: Panteleeva, Hr. *Gramatika na vezhlivata rech*. Sofiya: Nauka i izkustvo.

Stefanova 1997: Stefanova, M. *Poznavame li balgarskiya rechev etiket*. Sofiya:

Tsankov 1994: Tsankov, K. *Sotsiolingvistika i rechev etiket*. Veliko Tarnovo: Знак 94.